

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

На XXII електронској седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 23. и 24. 09. 2021. године донета је одлука о избору комисије за оцену и одбрану докторске дисертације под насловом „**Социо-когнитивни аспекти сјећања на рат: искуство Сарајева и Источног Сарајева**“, коју је написала и предала у планираном року докторанд АЛМА ЈЕФТИЋ. Комисија је прегледала и оценила докторску дисертацију, и на основу тога подноси следећи:

ИЗВЕШТАЈ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Основне информације о кандидату и дисертацији

Алма Јефтић је рођена 14. 07. 1984. године у Зеници, СР Босна и Херцеговина, СФР Југославија. Дипломирала је на Одсеку за психологију Филозофског факултета Универзитета у Сарајеву, Босна и Херцеговина, 2007. године. Магистрирала је на Одсеку за Управљање државом и хуманитарним пословима при Центру за интердисциплинарне студије Универзитета у Сарајеву, у сарадњи са Универзитетом у Београду и La Sapienza Универзитетом у Риму. Докторске студије психологије уписује у децембру 2011. године на Одељењу за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Током студија била је добитница награде Борислав Лоренц коју Фондација професор Борислав Лоренц додељује студентима психологије и когнитивних наука који су током студирања показали изузетне способности и потенцијал, Go Styria стипендије за успешне студенте докторских студија из југоисточне Европе, као и Civil Society Scholars Award од стране Фонда за Отворено Друштво.

Провела је годину дана на Одсеку за психологију Универзитета у Грацу (Аустрија) као гостујућа студенткиња докторског студија. Радилa је као истраживачица на Школи за психологију Универзитета Sussex у Брајтону, Велика Британија, као и при Центру за студије југоисточне Европе Универзитета у Грацу. Тренутно је истраживачица при Институту за истраживање мира на Међународном хришћанском универзитету у Токију.

Осам година је предавала на Одсеку за психологију Интернационалног универзитета у Сарајеву и била је председница Подружнице Сарајево при Друштву психолога у ФБиХ. Поред истраживачког рада у Јапану, координаторка је истраживачке мреже "Transnational Memory and Identity in Europe" при Савету за Европске студије на Колумбија универзитету у Њујорку. Има искуство у раду у невладином сектору, а и стална је сарадница и експерткиња за област образовање за OSCE и UNICEF БиХ. До сада је своје научне радове објавила у научним часописима: Royal Society Open Science, Nature Scientific, и другим. Издавачка кућа Routledge је до сада објавила три научна рада (поглавља) у ауторству Алме Јефтић, а крајем 2021. године њен научни рад објављује и Oxford University Press.

Текст докторске дисертације „Социо-когнитивни аспекти сећања на рат: искуство Сарајева и Источног Сарајева" садржи укупно 146 страница, од чега 92 странице основног текста, дванаест прилога и 321 библиографску јединицу.

Проблем и циљеви истраживања

У свом раду ауторка полази од разумевања сећања као активног процеса реконструкције прошлости, у којем значајну улогу имају како когнитивни фактори тако и социјални чиниоци. Социјални чиниоци имају посебно значајну улогу код сећања на догађаје значајне за групу којој појединац припада, било да говоримо о сећању појединца или о колективном памћењу, одређеном као нарација и репрезентација прошлости која је усвојена од стране друштва и његових чланова. Друштвено памћење служи не само да се сачува успомена на догађај већ и да се успомена на њега и тумачење оног што се десило стави у функцију развијања групног идентитета и стварања што позитивније слике о групи. Ако се ради о догађају који се тиче конфликта са другом групом, поготову ако тај конфликт није до краја окончан, колективно сећање служи и да легитимише понашање властите групе у конфликту и да створи одговарајућу слику о другој страни, њеним особинама и намерама. Колективно памћење обликује сећање припадника датог колектива тако што обликује садржај запамћеног и начин интерпретације тог садржаја.

Емпиријска истраживања културе сећања и друштвеног памћења најчешће су усмерена на анализу друштвених продуката као што су уџбеници, државни празници и ритуали, споменици и слично. Истраживања на индивидуалном нивоу, где се испитује како се колективно сећање рефлектује у сећањима и наративима појединаца, и где се преко појединачних наратива припадника две групе испитује да ли постоје и, ако постоје, у чему се састоје разлике у колективном сећању две групе, врло су ретка, пре свега због практичних тешкоћа на које истраживач наилази при таквом приступу. Алма

Јефтић је у својој дисертацији изабрала управо овај други пут. Трагична збивања на просторима бивше Југославије током 90-тих година и рат на територији Босне и Херцеговине (који и сама кандидаткиња има у свом непосредном искуству), још конкретније на широј територији Сарајева, у овом контексту се појављује као подлога за „природни експеримент“ у којем је могуће испитати повезаност сећања на ратне догађаје са идентитетском припадношћу појединаца, њихово трансгенерацијско преношење као и њихов значај за спремност за помирење.

Почетком 90-тих година, са отпочињањем рата у Босни и Херцеговини, становници Сарајева нашли су се са различитих страна фронта: они који су живели у општинама Стари Град, Центар, Ново Сарајево, Нови Град, Илица, Хаџићи, Илијаш (та територија ће у раду, као већ и у наслову, бити означавана као Сарајево) нашли су се у делу под контролом Армије Републике БиХ, а други, они из Источног Старог Града, Источне Илице, Источног Новог Сарајева, Пала, Трнова и Соколца (у наслову рада и у даљем тексту овај део ће се означавати као Источно Сарајево) нашли су се у делу који је контролисала војска Републике Српске. Важан детаљ за планирано истраживање је тај да зараћене стране нису биле подељене стриктно по етничкој припадности. У федералном делу Сарајева нашли су се, истина у значајној мањини, и припадници српске етничке групе. После завршетка рата, они су остали да живе у два различита ентитета – они из ужег градског подручја Сарајева у Федерацији БиХ а они из Источног Сарајева у Републици Српској.

На тај начин, могуће је идентификовати три групе чија сећања и наративе је било могуће упоредити: (1) Срби из Источног Сарајева, грађани Републике Српске, (2) Бошњаци из Сарајева (федералног дела), грађани Федерације БиХ, и (3) Срби из Сарајева (федералног дела), грађани Федерације БиХ.

Сукоби зараћених страна доводили су до трагичних догађаја у којима су жртве биле некада на једној а некада на другој страни, као и до трагичних догађаја који су у потпуно различитом светлу представљани једној и другој страни.

Кључно питање које ауторка поставља је колико ће се наративи припадника ове три групе међусобно разликовати када се буду присећали догађаја из прошлости, и то оних који се директно тичу и једне и друге и треће групе? Које разлике ће бити мање а које више изражене?

Генерално, очекује се да ће то у којој групи су грађани провели рат и касније наставили да живе битно одредити њихово виђење прошлости и да ће се јавити пристрасност сећања. Термин пристрасност се овде употребљава у оном значењу у којем се у социјалној психологији говори, рецимо, о атрибуционим пристрасностима. Тако, пристрасност Ја-Други значи да ће се приликом тумачења властитих поступака

чешће давати спољашње атрибуције него приликом тумачења туђих поступака, али се притом уопште не улази у то да ли је тачније тумачење властитих или тумачење туђих поступака. У истом смислу, у раду се пристрасност одређује као разлика између сећања једне и сећања друге групе која ће ићи у одређеном правцу а не као грешка, као одступање од неког стандарда тачности.

Важан одговор о релативном значају националног (грађанског) и етничког идентитета треба да пружи поређење наратива треће групе (Срба из федералног дела Сарајева) са преостале две групе, јер припадници ове групе са једном групом деле етнички а са другом групом деле грађански идентитет (живе у истом ентитету). Већа сличност са наративима Срба из Источног Сарајева указивала би на релативно већи значај етничког идентитета, док би већа сличност са Бошњацима из Сарајева указивала на релативно већи значај грађанског идентитета.

Од догађаја који су били предмет сећања прошло је преко двадесет година. То значи да је и у једном и у другом делу Сарајева стасала генерација младих која нема никаквог непосредног искуства са тим догађајима, штавише родила се после њих, и о тим догађајима је сазнала тек накнадно, пре свега на основу онога како су ти догађаји репрезентовани у колективном сећању његове групе. Тиме се пружила прилика за постављање још једног истраживачког задатка, а то је утврђивање генерацијских разлика у сећању на догађаје из прошлости. Другим речима, ауторка је настојала да утврди у ком смеру иду разлике у наративима које продукују млађи и старији испитаници унутар истог ентитета, као и да ли су разлике између младих који одрастају у два различита ентитета мање, веће, или једнаке разликама које постоје између старијих суграђана једног и другог ентитета. Овај податак ће бити веома значајан индикатор постојања трансгенерацијског преношења колективног сећања.

Сем ових задатака, који се односе на међусобно упоређивање наратива који дају припадници различитих етничких група, различите ентитетске припадности и различитог узраста, кандидаткиња је себи поставила још један задатак, а то је да сећања доведе у везу са спремношћу на помирење са члановима друге групе.

Кратак опис садржаја дисертације

Рад се састоји од три веће целине: теоријског дела, хипотетичко-методолошког дела и дела у којем су приказани и дискутовани добијени резултати.

У теоријском делу су најпре изложене психолошке концепције памћења, и то индивидуалног и колективног памћења. Приказана су доступна емпиријска истраживања у којима се испитује релативни утицај когнитивних чинилаца и социјалних фактора на памћење и присећање као и специфичности памћења

трауматских догађаја.

Следећа тема чија обрада је значајна за рад и која је детаљно приказана јесте разлика у сећањима „наше” и „њихове” групе, посебно у ситуацијама када се две групе налазе у међусобном конфликту или у пост-конфликтној фази. Од значаја за даљи рад биће приказ главних наратива у пост-конфликтним друштвима, и то њихов индивидуални и колективни ниво, као и значај наратива за процес помирења.

У следећем поглављу, проблем индивидуалних и колективних сећања у пост-конфликтним друштвима контекстуализован је на простор бивше Југославије и Босну и Херцеговину и сукоб који је вођен током 90-тих година, пошто се и емпиријски део рада тиче сећања везаних за конфликт у БиХ. Сажето је приказан друштвено-историјски контекст конфликта неопходан за разумевање истраживања, као и досадашња истраживања која су као предмет имала овај конфликт и његове психолошке последице. Значајан сегмент овог поглавља је ауторкино поређење средњошколских уџбеника историје који се користе у ФБиХ, Републици Српској и у подручјима која раде према хрватском наставном плану и програму. Констатоване разлике могу указати на узрок разлика добијених у главном истраживању, о којима ће касније бити речи.

У хипотетичко-методолошком делу изложени су проблем и циљеви истраживања, теоријска и операционална дефиниција варијабли и хипотезе, приказ коришћених инструмената, опис узорка, процедура истраживања и план обраде података.

Зависна варијабла пристрасност сећања операционализована је преко следећих индикатора који су интегрисани у генерални скор пристрасности али су у деловима истраживања имали и статус посебних зависних варијабли. Наративи припадника групе А биће пристрасни у поређењу са наративима групе Б у смислу да ће они, у већој мери него припадници групе Б:

-тачније датирати догађај X и износити више фактографских детаља везаних за њега;

-опширније ће говорити о овом догађају;

-њихово присећање биће више испуњено емоцијама;

-исказиваће више позитивних емоција према жртвама а негативних емоција према починиоцима;

-у већој мери ће наводити страну Б као кривца;

-у мањој мери ће приписивати одговорност страни А за тај догађаје

- у већој мери ће наглашавати важност обележавања догађаја кроз комеморације и друге видове колективног сећања.

Пристрасност се утврђивала на основу одговора којима су испитаници описивали четири догађаја а то су: масакр у улици Васе Мишкина, масакр на Маркалама, убиство Срба у Казанима на Требевићу, и НАТО бомбардовање српских положаја у БиХ.

Друга зависна варијабла, спремност на помирење, је концепт развијен у радовима Н. Петровића (2004), који се односи на изјављену спремност једне стране у конфликту да се помири са припадницима друге стране. Компоненте спремности на помирење су степен поверења и неокривљавања друге стране, степен спремности на сарадњу, степен опраштања и степен рехуманизације друге стране.

Независне варијабле у овом истраживању биле су етничко-ентитетска припадност и узраст испитаника.

По етничко-ентитетској припадности испитаници су груписани у три скупине: Србе из ФБиХ, Србе из РС и Србе из ФБиХ.

По узрасту, испитаници су груписани у групу млађег узраста (15-19 година, који током ратних збивања нису били рођени), и групу старијег узраста (41-63 године, дакле они који су на почетку рата 1992. године имали између 18 и 40 година).

Контролна варијабла је била пол: у групама је био подједнак број мушкараца и жена.

Узорак је обухватио 240 испитаника са подручја Сарајева и Источног Сарајева: по 80 испитаника из сваке етничко-ентитетске категорије, а у свакој категорији је половина испитаника била млађег узраста а половина старијег узраста.

У следећем делу рада приказани су добијени резултати, а након тога дискусија и закључци.

Потврђена је хипотеза да ће етничко-ентитетска припадност имати важну улогу у формирању наратива о прошлим догађајима, доприносити обликовању наратива појединца (а самим тим и целе групе којој он припада) и водити ка пристрасности према властитој групи. Највећу пристрасност према бошњачким жртвама показивали су Бошњаци, док су Срби из Источног Сарајева показивали највећу пристрасност према српској страни и жртвама.

Узрасне разлике у пристрасности јавиле су се код индикатора Датирање, Емпатија, Опширност и Комеморација, с тим што те разлике нису биле велике као разлике под утицајем етничко-ентитетске припадности. Старији испитаници показали су већу генералну пристрасност према бошњачкој страни док су млађи испитаници

показали већу пристрасност према српској страни а за ову разлику је била одговорна разлика између млађих и старијих Срба из Источног Сарајева.

Што се тиче релативне снаге утицаја етничке припадности у поређењу са ентитетском припадношћу, очекивало се да ће ентитетска припадност, која је подразумевала заједничку судбину током ратних збивања и изложеност истим медијским и политичким утицајима унутар посебног ентитета, имати већу снагу од етничке припадности. Утврђене су статистички значајне разлике између између три групе, при чему је резултат на укупној пристрасности који показују Срби из Сарајева на средини између резултата остале две групе. Тиме је друга хипотеза само делимично потврђена, будући да се пристрасност Срба из Сарајева није подударала са оном добијеном код Бошњака нити Срба из Источног Сарајева. Дакле, Срби из Сарајева, који са једном од група деле исти етнички идентитет, а са другом групом исти ентитетски идентитет, неће нужно у први план стављати ентитетски идентитет. Њихов "дељени идентитет" је учинио да у својим сећањима и наративима буду више на страни жртава, јер је у сваком конкретном догађају постојала нека идентитетска сличност са жртвама, и та сличност је превладала идентитетску различитост са жртвама као и евентуалну идентитетску сличност са починиоцима.

Резултати су делимично потврдили и трећу хипотезу: испитаници који су имали више резултате на пристрасности према жртвама из своје групе (па самим тим и према својој групи) у односу на жртве из туђе групе показали су мању спремност на помирење. То се показало посебно значајним на субскалама Опрост и Поверење, док није било значајних резултата на субскалама Сарадња и Рехуманизација. Млађи испитаници су били мање спремни на помирење од старијих испитаника, и таква узрасна разлика добијена је на свим субскалама.

Последња два поглавља у овој дисертацији обухватају *Литературу* са 321 референцом као и *Прилоге* који обухватају коришћене инструменте, табеле са интеркорелацијама и одговоре испитаника на питање о првим асоцијацијама и извору информација.

Научни допринос истраживања

Обављено истраживање има велики теоријски и практичан значај. Са методолошке стране, истраживање је допринело да се развије сложен инструментаријум који ће бити даља полазна основа за емпириско утврђивање пристрасности сећања на важне историјске догађаје. Истраживање је дало значајан допринос расветљавању утицаја социјалних фактора, у првом реду етничке припадности и ентитетске припадности, на присећање и утврђивању начина на које се пристрасност у сећању испољава. Уз то, истраживање је указало на неке факторе који

утичу на спремност за помирење између група у пост-конфликтном периоду, што може имати практичан значај за поспешивање процеса помирења у региону. Резултати указују и на значај агенаса путем којих се преносе наративи на млађе генерације, а посебно истраживање је указало на улогу коју организација наставног процеса, пре свега наставе историје, може имати у изградњи помирења.

Докторска дисертација Алме Јефтић представља самостално и оригинално научно истраживање, којима су у потпуности остварени циљеви и задаци наведени у одобреној пријави докторске дисертације. Комисија закључује да је достављена докторска дисертација релевантна за област социјалне психологије, да је довољно научно заснована и да се може приступити даљој процедури и јавној одбрани. Имајући у виду садржај тезе у целини и претходно наведену аргументацију, комисија предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду да прихвати њену позитивну оцену и дозволи кандидаткињи АЛМИ ЈЕФТИЋ да јавно брани своју докторску дисертацију под називом **„Социо-когнитивни аспекти сјећања на рат: искуство Сарајева и Источног Сарајева“**.

У Београду, 20. новембра, 2021.

КОМИСИЈА:

ред. проф. др Драган Попадић, ментор,
Филозофски факултет у Београду

ред. проф. др Небојша Петровић,
Филозофски факултет у Београду

ванр. проф. др Зоран Павловић,
Филозофски факултет у Београду

